

О.П. Заруцька (Управління Національного банку України
у Дніпропетровській області, Україна)

ПРОБЛЕМАТИКА КОНТРОЛЮ ЕКОНОМІЧНИХ НОРМАТИВІВ У СИСТЕМІ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто методичні підходи банківського нагляду до контролю економічних нормативів. Визначено проблематику відхилення між динамікою середніх значень нормативів і фактичним станом ліквідності банків протягом 2006–2012 років. Головною проблемою є відмінність профілів ризиків для різних структурно-функціональних груп банків і неможливість її врахування за уніфікованими методами. Запропоновано шляхи вдосконалення підходів до системи економічних нормативів.

Ключові слова: банківський нагляд, фінансова стійкість, кластерний аналіз, економічні нормативи.

Рис. 3. Літ. 11.

Е.П. Заруцкая (Управление Национального банка Украины
в Днепропетровской области, Украина)

ПРОБЛЕМАТИКА КОНТРОЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ НОРМАТИВОВ В СИСТЕМЕ БАНКОВСКОГО НАДЗОРА УКРАИНЫ

В статье рассмотрены методические подходы банковского надзора к проблеме контроля экономических нормативов. Определена проблематика несоответствия между динамикой средних значений нормативов и фактическим состоянием банков в период 2006–2012 годов. Основная проблема заключается в отличии профилей рисков различных структурно-функциональных групп банков и невозможности его отображения унифицированными методами. Предложены пути совершенствования подходов к системе экономических нормативов.

Ключевые слова: банковский надзор, финансовая устойчивость, кластерный анализ, экономические нормативы.

O.P. Zarutska (Directorate of the National Bank
of Ukraine in Dnipropetrovsk, Ukraine)

PRUDENTIAL STANDARDS CONTROL WITHIN THE SYSTEM OF BANK SUPERVISION IN UKRAINE

The article considers the methodical approaches of bank supervision to the prudential standards control. The nonconformity between the dynamics of average values of these standards and the actual condition of banks during 2006-2012 is demonstrated. The major problem here is the difference between the risks for various structural and functional groups of banks and its impossibility of their accounting by means of traditional methods. The author suggests the ways to improve the approaches to the system of economic norms.

Keywords: bank supervision; financial firmness; cluster analysis; prudential standards.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень й публікацій. У вітчизняній системі банківського регулювання та нагляду сукупність економічних нормативів і контроль за їх дотриманням відіграє одну з базових функцій. Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачено, що групу відповідних обмежень визначає Національний банк України і виконання їх є обов'язковим для всіх банків [1].

Даною тематикою займалися такі науковці Л. Висоцька [4], Е. Галицька [4], В.М. Кочетков [10], В.Л. Кротюк [11], В.С. Стельмах [11], А.В. Шаповалов [11] та інші.

Перевірка дотримання економічних нормативів здійснюється на підставі щоденної статистичної звітності банків, достовірність звітності ретельно перевіряється при інспектуванні банків. Порушення економічних нормативів належить до суттєвих подій, що потребують відповідного регуляторного втручання.

Питання вибору максимально збалансованих та достатніх за спектром огляду нормативних показників постійно перебуває у центрі уваги банківського нагляду. Система обов'язкових економічних нормативів оновлюється і адаптується до конкретних умов діяльності банків. Між тим, на практиці банки часто знаходять шляхи забезпечення виконання нормативів при наявності високих ризиків. Так, у період розгортання економічної кризи спостерігалися непоодинокі випадки значної втрати платоспроможності окремими банками при виконанні усіх економічних нормативів.

Метою дослідження є вивчення проблеми невідповідності між обмеженнями економічних нормативів та фактичними ризиками банків на прикладі нормативів ліквідності та обґрунтування методичних підходів, адаптованих до конкретних профілів ризиків, структури активів і пасивів банків.

Основні результати дослідження.

1. Сучасні наукові та практичні підходи до контролю економічних нормативів ліквідності. За визначенням нормативних документів Національного банку України, ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками й сумами погашення розміщених активів і строками й сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати) [2].

На стан ліквідності впливає якість ресурсної бази, збалансованість термінів і диверсифікація зобов'язань, а також стан банківських активів. У наукових підходах до аналізу фінансової стійкості банків стан ліквідності визначається як один із найвагоміших індикаторів [4; 10; 11].

У світовій практиці висуваються різні вимоги до нормативів ліквідності, які контролюються щомісячно або щоквартально. Різні нормативні показники ліквідності та їх граничні значення обумовлені особливостями економічного розвитку країн, їхніх фінансових ринків і банківських систем.

Наприклад, для обов'язкового виконання Національним банком України розроблено 13 нормативів, з яких 3 – нормативи ліквідності. В Росії Центральним банком запроваджено 14 нормативів, з яких 5 – нормативи ліквідності. У країнах з ринковою економікою та стабільною банківською системою кількість економічних нормативів ліквідності, як правило, не перевищує 1–2.

У деяких країнах банківські установи, поряд з нормативами ліквідності, розраховують інші показники ліквідності балансу. Так, комерційні банки Великої Британії для аналізу й контролю за своєю діяльністю використовують показники ліквідності на основі співвідношення суми активів до зобов'язань зі строками від 1 до 6 місяців. Звітність за цими показниками не передбачена.

У США також відсутні законодавчо встановлені нормативи ліквідності, хоча керівництво банківських установ контролює наступну систему показників:

- відношення обсягу первинних резервів до залучених депозитів не менше 5–10% (первинні резерви є високоліквідними активами і складаються з рахунків каси та кореспондентського рахунка банку);
- відношення обсягу первинних і вторинних резервів до залучених депозитів не менше 15–35% (активи збільшені на обсяг державних цінних паперів);
- відношення обсягу наданих кредитів до залучених депозитів – значення понад одиницю свідчить про низьку ліквідність;
- відношення обсягу наданих кредитів до загального обсягу активів вказує на рівень диверсифікації активів. Оптимальним вважається значення на рівні 60–70%;
- відношення обсягу «стійких» депозитів до загального обсягу депозитів не менше 75% свідчить про достатню ліквідність. До «стійких» депозитів належать кошти постійних клієнтів банку;
- відношення обсягу залучень на міжбанківському ринку до загального обсягу зобов'язань повинно бути контрольованим. Високе значення показника свідчить про ліквідну нестабільність [9].

В Україні використовується 3 нормативи ліквідності, що співвідносять за аналогічними строками активи і пасиви балансу:

- миттєва ліквідність Н4 – відношення високоліквідних коштів (залишків каси та коррахунку) до поточних зобов'язань – не менше 20%,
- поточна ліквідність Н5 – відношення активів до 1 місяця до зобов'язань із відповідним терміном – не менше 40%,
- короткострокова ліквідність Н6 – відношення активів до 1 року до відповідних зобов'язань – не менше 60% [2].

Перелік економічних нормативів і порядок їх розрахунку регламентовані Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні [2].

Методика розрахунку нормативів ліквідності постійно адаптується до змін умов роботи системи, перетворення у структурі операцій та балансових рахунків і врахування відповідних ризиків. Так, з другого кварталу 2010 р. Національним банком України внесено зміни до порядку розрахунку нормативів, що раніше враховував абсолютні залишки активних і пасивних міжбанківських операцій. На зустрічних операціях деякі банки штучно підвищували рівень ліквідності.

У новій редакції «Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» [2] змінено порядок розрахунку шляхом урахування в формулах розрахунку лише сальдових залишків розміщених і залучених коштів за кореспондентськими рахунками, що відкриті в інших банках і міжбанківськими кредитами (депозитами), які розміщені в інших банках та отримані від інших банків. При цьому значення нормативу короткострокової ліквідності підвищено з 20 до 60%.

У той же час, непоодинокі випадки підвищених ризиків ліквідності в умовах прийняттого рівня економічних нормативів свідчать про необхідність під-

вищення чутливості відповідних інструментів банківського нагляду.

Вибір показників для оцінювання ліквідності банку має залежати від особливостей ринку, на якому функціонує банк, виду банківських операцій, умов та специфіки їх здійснення.

2. Коротка характеристика стану ліквідності і значень нормативів вітчизняних банків за останні роки. На рис. 1 наведено динаміку нормативів ліквідності банківської системи у період з початку 2006 р. до середини 2012 року. Вибраний для дослідження період охоплює етапи активного розвитку системи у 2006–2008 рр., прояви кризи та посткризовий період відновлення. Аналіз проводився за даними офіційної звітності банків і з використанням узагальненої інформації офіційного сайту Національного банку України [5].

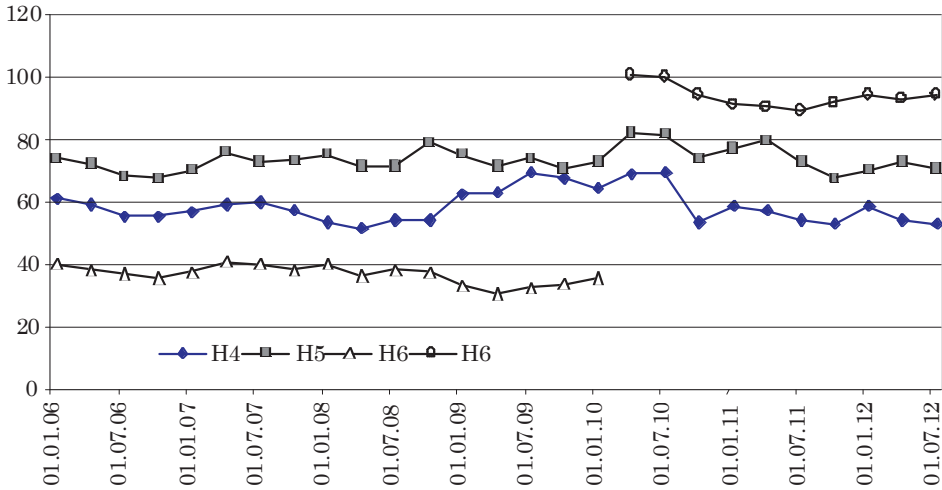

Рис. 1. Динаміка значень економічних нормативів ліквідності банківської системи України у 2006–2012 роках, побудовано за розрахунками даних [5]

Графік середніх значень економічних нормативів ліквідності свідчить про надлишковий запас коштів навіть у періоди масової затримки платежів і суттєвої втрати ліквідності під час економічної кризи.

Значення нормативу миттєвої ліквідності відображає нижча з двох суцільних кривих графіка. Враховуючи, що нормативний мінімум встановлений на рівні 20%, можна говорити про майже потрійний запас міцності у системі.

При аналізі динаміки узагальненого показника слід враховувати його усереднене значення для банківської системи, що не виключає критичних спадів в окремих банків. У той же час стабільно високий показник миттєвої ліквідності свідчить про достатність високоліквідних коштів у значній кількості банків.

Оцінюючи стан ліквідності системи, важливо враховувати абсолютні значення показників, що використовуються у розрахунках нормативів. Такий аналіз більш точно відтворює співвідношення активів і пасивів. Як правило, надлишкова ліквідність спостерігається у малих банках з обмеженим колом клієнтів і вузьким спектром операцій. До групи банків надлишкової ліквід-

ності належать також новостворені, які ще не забезпечили формування необхідного кредитно-депозитного портфеля.

У періоди скорочення класичних кредитних операцій банки активно розвивають короткострокові продукти, орієнтовані на торговельні доходи від продажу іноземної або готівкової валюти. У балансах таких банків зростає частка високоліквідних активів, що формально підвищує значення економічних нормативів. Фактичний стан ліквідності може бути доволі ризиковим, зважаючи на структурні характеристики зобов'язань банку. Для більш детального визначення рівня ризику ліквідності необхідний аналіз розривів між активами і пасивами за строками використання.

Динаміка нормативу поточної ліквідності (верхня ціла крива графіку на рис. 1) багато в чому повторює динаміку миттєвої ліквідності. Показник також перевищує нормативне обмеження майже вдвічі і не є чутливим до періоду кризового погіршення фінансової стійкості системи.

Між рівнем поточної та миттєвої ліквідності майже постійно підтримується дистанція у 20%, що дорівнює нормативному обмеженню. У середині 2009 р. значення нормативів миттєвої і поточної ліквідності наблизилися між собою у зв'язку зі скороченням короткострокового кредитування, у тому числі на міжбанківському ринку. При цьому норматив поточної ліквідності залишав майже двократний запас міцності. Все це підтверджує відрив системи показників від об'єктивної картини існуючих ризиків.

Динаміку обсягу складових активів банківської системи за цей період надано на рис. 2. Протягом 2006–2008 рр. кредитні портфелі банків прискорено зростали. Стан на 1 січня 2009 р., у зв'язку з різкою зміною курсу іноземних валют, суттєво збільшився гривневий еквівалент масштабних показників діяльності банків.

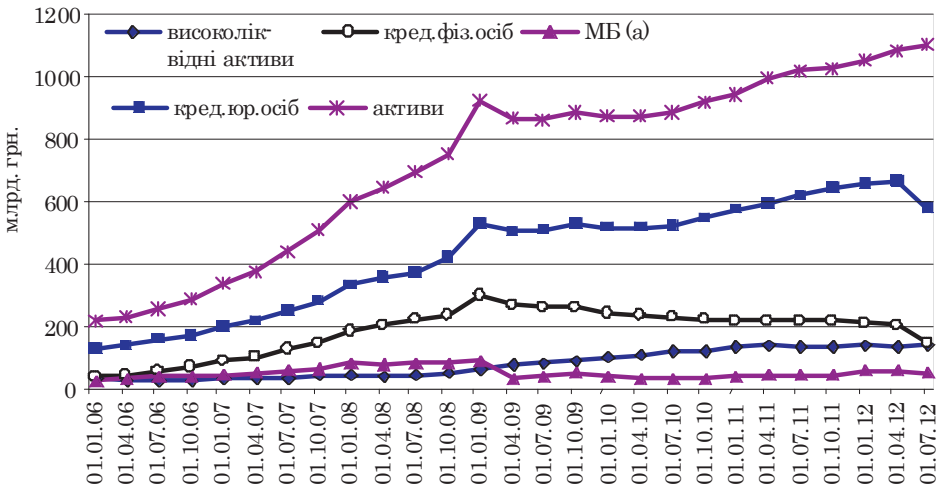

Рис. 2. Динаміка складових активів банків України у період 2006–2012 рр., побудовано за розрахунками даних [5]

Наступний період кризи характеризується скороченням або збереженням рівня більшості складових активів. Мінімального значення валюти балансу

система досягла на 1 липня 2009 року. Далі спостерігався період відновлення діяльності і поступового зростання кредитних портфелів банків.

Станом на 1 липня 2012 р. обсяги кредитів суб'єктів господарювання та фізичних знову почали скорочуватися у зв'язку з наявністю проблемної заборгованості, накопиченої під час кризи, обмеженою кредитоспроможністю потенційних позичальників, підвищеною вартістю ресурсів і, як наслідок, високими відсотковими ставками за кредитами.

Динаміка зростання пасивів банківської системи представлена на рис. 3 ресурсами (22,6%). До жовтня 2008 р. усі складові зобов'язань прискорено зростали. З першого кварталу 2009 р. розпочався відтік вкладів, спочатку дещо прихований на графіку зростанням курсової різниці. Першим джерелом підтримки ліквідності банків виступили міжбанківські ресурси. Банки з іноземними інвестиціями були підтримані материнськими структурами. Національним банком України також надавалися кредити рефінансування для підтримки ліквідності банків за умови дотримання програм фінансового оздоровлення. Відновлення залучення вкладів розпочалося вже із середини 2009 р. за стабільного значення ресурсів юридичних осіб.

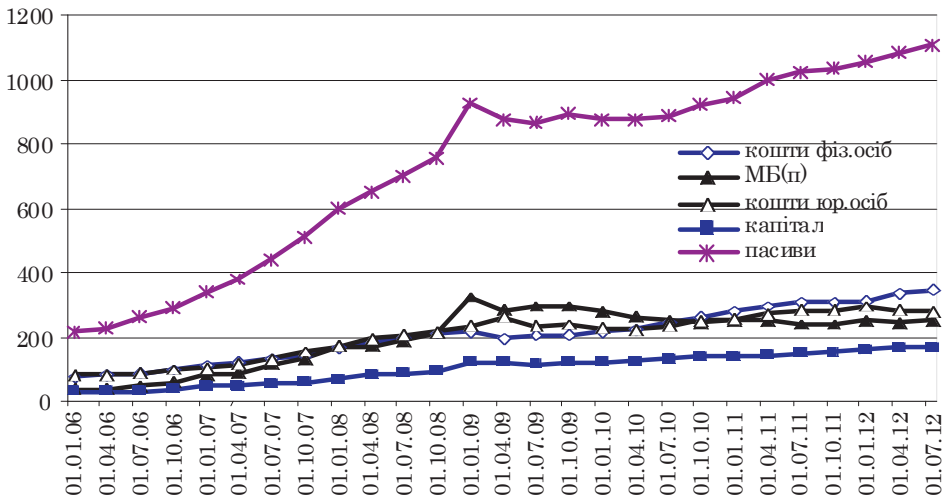

Рис. 3. Динаміка пасивів банків України у 2006–2012 роках, побудовано за розрахунками даних [5]

Зазначені процеси підвищеного ризику ліквідності, необхідності застосування заходів у вигляді програм фінансового оздоровлення для великої кількості банків фактично не знайшли відображення у динаміці нормативів ліквідності. Слід додати, що у період кризи спостерігалися непоодинокі факти затримки платежів клієнтів. Для 20 вітчизняних банків втрата ліквідності й платоспроможності стала початком остаточної втрати фінансової стійкості і ліквідації.

Для підвищення чутливості економічних нормативів потрібне виділення із загальної системи банків конкретних груп банків із підвищеними ризиками ліквідності та застосування для цих банків додаткових режимів контролю з метою запобігання втрати фінансової стійкості.

3. Шляхи вдосконалення регуляторних підходів до управління ліквідністю.

Система економічних нормативів ліквідності покликана відтворювати реальний стан банків щодо відповідних ризиків і сприяти виявленню тих банків, які потребують негайних регуляторних заходів. Така система не повинна бути уніфікованою, незалежною від структурних характеристик активів і пасивів банків.

Враховуючи суттєві відмінності в управлінні ліквідністю для різних банків, важливим є впровадження процедур групування однорідних об'єктів і визначення адекватних підходів для кожної групи.

Банки зі стабільними надлишковими високоліквідними активами й збалансованою ресурсною базою не потребують поглиблених заходів контролю ліквідності. Для груп таких банків із тривалими характеристиками «консервативної» політики управління активами й пасивами достатніми є традиційні обмеження економічних нормативів ліквідності. За попередніми оцінками, до даної групи можна віднести близько 30 банків із сукупними активами до 7% від загальних активів системи.

Для групи банків із нестійкими значеннями економічних нормативів ліквідності необхідне доповнення традиційної звітності додатковим аналізом динаміки показників розривів між розміром активів і пасивів з однаковим терміном використання. Звітність про рівень розривів доцільно зробити обов'язковою і обмежити значення розривів таким чином, щоб відхилення від норми автоматично призводило до адекватних заходів впливу.

Таким чином, статусу нормативів має набути не лише кількісний рівень відхилення від мінімального значення ліквідних активів. Мова йде про якісний аналіз причин такого відхилення і раннє реагування на підвищені ризики ліквідності.

Слід зазначити, що у системі статистичної звітності банків багато років використовується інформація, необхідна для уточнення фактичного стану ліквідності банків. Мова йде про «Звіт про структуру активів і пасивів за строками», який надається до Національного банку України за формою №631 щодавно [3]. За даними звіту можливо визначити головні складові активів і пасивів, які впливають на ризик ліквідності і встановити режим посиленого нагляду залежно від конкретних профілів ризиків банків.

Для розширення використання даних звітності важливо провести групування банків за основними структурно-функціональними характеристиками і визначити групи значного й підвищеного ризику. Наприклад, широке коло малих кептивних банків, орієнтованих на обслуговування бізнес-груп акціонерів, не потребує такого ж ретельного контролю, як системні банки з розвинутою мережею власних відділень і великою клієнтською базою. Значні відмінності у підходах до управління ліквідністю демонструють також стабільні за складом групи банків із високою часткою споживчих кредитів або зі значною залежністю від ресурсів міжбанківського ринку.

Про методичні підходи до розподілу банків за структурно-функціональними характеристиками з використанням нейронних мереж можна отримати інформацію із джерел [6; 7]. Класифікація банків за групами ризику дає змогу

наблизити методи регуляторного впливу до безпосередніх профілів ризиків банків.

Висновки. Основним завданням нагляду є оцінка фінансової стійкості банків і обґрунтоване та своєчасне втручання при встановленні підвищених ризиків. Подальший розвиток наглядових процедур пов'язаний не стільки із збільшенням сфер впливу регулятора у діяльність системи, а з пошуком нових і підвищенням ефективності діючих інструментів оцінки фінансової стійкості банків та якості систем управління ризиками.

Для банківської системи України актуальною є проблема диференціації підходів до окремих груп банків, що мають структурні особливості, які визначають профіль ризиків і проблематику фінансової стійкості.

Вдосконалення методики економічних нормативів на базі класифікації однорідних структурно-функціональних груп є переходом від статичних показників і загальних обмежень до групування подібних об'єктів та індивідуального підходу до оцінки фінансової стійкості банків за формалізованими процедурами, що враховують конкретний етап розвитку системи й специфіку банківських ризиків визначеного періоду.

Разом із переходом до розвинутих методів оцінки фінансового стану банків у банківського нагляду з'являється можливість лібералізації узагальнених обмежень для банків із консервативною політикою управління і помірним рівнем ризику. Впровадження додаткових індикаторів у діагностику фінансового стану банків з підвищеними ризиками буде сприяти кращому прогнозуванню втрати стійкості і вжиттю відповідних запобіжних заходів.

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від // zakon1.rada.gov.ua.
2. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 №368 // zakon1.rada.gov.ua.
3. Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України: Постанова Правління Національного банку України від 19.03.2003 №124 // zakon1.rada.gov.ua.
4. *Галицька Е., Висоцька Л.* Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків // Банківська справа. – 2002. – №2. – С. 19–25.
5. Дані фінансової звітності банків України // Національний банк України, 2012 // www.bank.gov.ua.
6. *Дебок Г., Кохонен Т.* Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующих карт / Пер. с англ.; Нац. фонд подготовки кадров. – М.: АЛЬПИНА, 2001. – 317 с.
7. *Заруцька О.П.* Дослідження особливостей розвитку банківської системи України з використанням карти Кохонена // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №5. – С. 255–262.
8. *Заруцька О.П.* Розподіл банківського ринку за методикою нейронних мереж // Вісник Національного банку України. – 2010. – №6. – С. 14–19.
9. *Коваленко В.В., Крухмаль О.В.* Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи: Монографія. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 198 с.
10. *Кочетков В.М.* Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах: Монографія. – К.: Європейський університет, 2003. – 300 с.
11. Кредитна система України і банківські технології: Навч. посібник: У 3-х кн. / В.С. Стельмах, А.В. Шаповалов, В.Л. Кротюк та ін.; За заг. ред. д.е.н., проф. І.В. Сала. – Львів: ЛБІ НБУ, 2002. – Кн. 1. – 578 с.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2012.